

ЗООМОРФНИЙ КОД КУЛЬТУРИ В УКРАЇНСЬКІЙ ДІАЛЕКТНІЙ ФРАЗЕМИЦІ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (52)

УДК 811.161.2'373.7+81'373.4:81'282

DOI:10.24144/2663-6840/2024.2(52).187-193

Харківська О. Зооморфний код культури в українській діалектній фраземіці; кількість бібліографічних джерел – 22; мова українська.

Анотація. Дослідження зооморфного коду культури в українській діалектній фраземіці є важливим для поглибленого розуміння зв'язку мови з національною ментальністю, світосприйняттям та цінностями. Зоофраземи як складник мовної картини світу відображають особливості ставлення до тварин у традиційній культурі, їхнє символічне наповнення та роль у формуванні культурних стереотипів. Фразеологізми із зооморфними компонентами є важливими носіями етнокультурної інформації, адже вони виникли на основі уявлень про поведінку тварин і їхнє значення в житті людини.

У статті розглядається зооморфний код культури в українській діалектній фраземіці, зокрема, аналізується роль зооморфних образів у фразеологічних одиницях, що поширені в українських говірках Закарпаття, їхнє значення в контексті мовної культури. Значну увагу приділено тому, як у фраземах відображаються уявлення про навколишній світ, створюючи характерні образи та символи, властиві окремим регіонам. Дослідження зосереджується на мовних явищах, завдяки яким фраземи передають народну мудрість, психологічні особливості та цінності, що зберігаються в поколіннях. Окремо розглядаються функції зоофразем у комунікації та їх роль у збереженні культурної ідентичності українського народу. Досліджено, як фраземи, пов'язані з тваринами та їхньою поведінкою, використовуються для характеристики людей, їхніх вчинків або соціальних явищ. Вивчається зв'язок між фразеологічними одиницями та етнографічними особливостями нашого регіону, а також їхня роль у формуванні мовної картини світу. У статті акцентується увага на значенні зоофразем у збереженні та передачі культурної ідентичності через мову, а також на їхніх функціях у комунікативному просторі. Проаналізовано фраземи із зоокомпонентами *віл, віслук, вовк, ведмідь, теля, муха, мураха*.

Ключові слова: зооморфний код, лінгвокультурологія, українські говірки Закарпаття, зоокомпоненти *віл, віслук, вовк, ведмідь, теля, муха, мураха*.

Формулювання проблеми. Дослідження зооморфного коду культури в українській діалектній фразеології є необхідним для глибшого розуміння зв'язку мови з національною ментальністю, світосприйняттям та цінностями. Зоокомпоненти, як частина мовної картини світу, відображають особливості сприйняття й оцінки тварин у традиційній культурі, їхнє символічне значення та роль у формуванні стереотипів. Фраземи із зооморфними компонентами є важливими носіями етнокультурної інформації, оскільки вони формувалися на основі уявлень про поведінку тварин, їхню символіку та значення в житті людей.

Проблематика теми полягає у виявленні діалектних варіантів фразем із зооморфними компонентами, їх семантичних, функціональних і стилістичних особливостей, а також у визначенні ролі цих одиниць у відтворенні етнокультурної специфіки українців. Особливо актуальним є аналіз змін у сприйнятті та використанні зооморфних образів в умовах глобалізації та урбанізації. Важливим завданням є також вивчення взаємодії традиційного зооморфного коду з сучасними культурними впливами, що може зумовлювати зміну значень або зникнення деяких фразем із мовного вжитку.

Аналіз досліджень. У сучасній лінгвістиці дедалі більша увага приділяється вивченню діалектної фразеології, що підтверджується численними науковими дослідженнями. Так, Н. Бабич аналізує буковинські говірки, М. Доленко досліджує східно-поліську фраземіку, а Н. Коваленко зосереджується на західно-подільських діалектах. Значний внесок у

вивчення бойківських говірок зробив М. Демський, лемківські фраземи стали об'єктом дослідження Г. Ступінської, Н. Вархол та А. Івченка, а гуцульські – у роботах М. Олійника.

Карпатські діалекти детально дослідив В. Лавер, верхньонадністрянські – Н. Романюк, поліські – Г. Добролюжа, а центральнослобожанські – А. Сагаровський. Окремої уваги заслуговують роботи В. Ужченка, Д. Ужченка та Р. Міняйла, присвячені східнослобожанським і степовим говіркам, дослідження Т. Грици, яка вивчала запорізькі діалекти, та праці Н. Кірілкової, що розкривають багатство волинської фраземіки. Н. Коваленко зазначає, що часто фразеологічний матеріал не опублікований окремо, а представлений лише фрагментарно в додатках до дисертацій та інших видах наукових робіт [Коваленко 2016, с. 116], що суттєво ускладнює роботу над вивченням діалектної фразеології.

Народне мовлення завжди викликало зацікавлення дослідників, адже воно є живим джерелом фактичного матеріалу, який необхідно збирати, зберігати та аналізувати. Мова народу змінюється з плином часу, і разом із цими змінами ми ризикуємо втратити важливі культурні та мовні надбання. Діалектні фраземи, зокрема, відображають багатовікові спостереження над природою, поведінкою тварин, особливостями людського життя і культурними традиціями, що робить їх унікальними носіями етнокультурної пам'яті.

Закарпатська діалектологічна школа завжди посідала провідне місце у лінгвістичних дослідженнях і здобула міжнародне визнання своїми досягненнями

ми. Серед видатних науковців, які вивчали закарпатський діалект, варто відзначити Й. Дзендзелівського, С. Бевзенка, М. Грицака, К. Галаса, В. Лавера, П. Чучку, П. Лизанця, І. Сабадоша, а також О. Пискач, О. Миголинець, А. Галас, І. Філак, О. Харківську, Г. Шкурко та інших. Найбільше уваги приділено дослідженню лексики, яка є цінним фактичним матеріалом і в подальшому може стати основою для вивчення інших мовних рівнів. Водночас фразеологічний пласт українських говірок Закарпаття досі залишається недостатньо вивченим. Діалектна фразеологія та народні порівняння справді є важливими аспектами мовної культури, але через свою варіативність і різноманітність вони часто недостатньо представлені в традиційних словниках. Вони є частиною живої мови, яка постійно змінюється і адаптується до умов спілкування, тому їх кодифікація та систематизація – це складний процес, що вимагає дослідження різних регіональних особливостей, а також постійного оновлення знань про мову.

Діалектні вирази й порівняння часто використовуються у певних регіонах або серед окремих соціальних груп і мають глибоке коріння в історії та культурі цих спільнот. Однак через свою обмежену поширеність вони можуть бути маловідомими на загальнонаціональному рівні, що ускладнює їхню фіксацію в загальних словниках. Нині є чимало наукових праць, які спрямовані на дослідження і систематизацію діалектних одиниць, але цей процес ще не завершений.

Завдяки новітнім технологіям, таким як лінгвістичні корпуси та електронні ресурси, є можливість швидше і точніше зафіксувати ці мовні явища, створюючи електронні словники та бази даних, які дозволяють акумулювати діалектні вирази й порівняння, а також досліджувати їхню структуру та функціонування.

Фразеологічні одиниці та народні порівняння виокремлюємо в працях Й. Дзендзелівського (зокрема коментарях до карт) [Дзендзелівський 1958, 1960, 1993], Матеріалах до Словника українських говірок Закарпатської області М. Грицака [Грицак 2017], у текстах українських закарпатських говірок, укладених О. Миголинець та О. Пискач [Миголинець, Пискач 2004], а також джерелом для вивчення можуть бути праці В. Іваня [Іваньо 1959], Ю. Чорі [Чорі 2002], І. Керчі [Керча 2007], І. Вамош [Вамош 2008], рукописна картотека В. Німчука, яка зберігається на кафедрі української мови Ужгородського національного університету.

Важливий внесок у дослідження діалектної фразеології Закарпаття зробив В. Лавер. Учений наголошував, що у вивченні діалектології особливу увагу варто приділити діалектним фраземам. Він визначав їх як мовні одиниці, що виникли та функціонують у межах конкретного наріччя чи говірки. Такі фраземи мають характерні територіальні ознаки, які проявляються у їхньому компонентному складі, фраземному значенні, вторинній номінативній функції, відтворюваності та граматичних категоріях. Вони відрізняються від літературної мови й перебувають за її межами [Лавер 1992, с. 6].

Символіку компонентів фразеологізмів у літературному та діалектному контекстах вивчали такі науковці, як В. Телія, М. Алексєєнко, В. Ужченко, Н. Венжинович, М. Демський, Н. Коваленко, В. Кононенко, О. Куцик, О. Левченко, І. Гербера та інші. Зоофраземи стали об'єктом досліджень Н. Башук, В. Бойка, А. Гребенюка, О. Крижка, О. Дмитренка, О. Семенової, О. Баньої, О. Харківської, І. Полужина та інших учених. І. Гербера зазначила, що велику продуктивність виявляють фраземи з 2–3 лексико-семантичними варіантами: *жаба, кінь, курка, коза, собака, бугай, вівця, кішка, коник, миша, птиця, свиня* [Гербера 2019, с. 99].

Мета статті – проаналізувати зооморфний код культури, закладений в українській діалектній фраземіці, виявити його семантичну та культурологічну значущість, дослідити особливості використання фразем із зооморфним компонентом в українських говірках Закарпаття, а також розкрити їхній вплив на формування мовної картини світу українців.

Методи та методика дослідження. Під час дослідження було застосовано низку загальних і спеціальних методів. Зокрема, методи аналізу й синтезу, які дозволили опрацювати значний обсяг фахової літератури, структурувати й систематизувати отриману інформацію. Для впорядкування матеріалу ми використали методи класифікації та систематизації. Джерельну базу дослідження сформовано завдяки методу суцільної вибірки: опрацьовано діалектологічні словники, записи польових досліджень, а також проведено опитування та інтерв'ю з носіями закарпатських говірок для збирання фразем. Окрім цього, застосовано метод спостереження, а для аналізу отриманої інформації використано математичний метод, зокрема його різновид – кількісний підрахунок. Ці методи дозволяють комплексно дослідити зооморфний код культури в українській діалектній фраземіці, виявити його роль у мові, а також визначити значення для збереження нематеріальної культурної спадщини.

Виклад основного матеріалу. У сучасній лінгвістиці поняття коду охоплює широкий спектр значень і застосовується для опису різноманітних мовних і комунікативних явищ. Воно має міждисциплінарний характер, адже використовується у семіотиці, культурології, соціолінгвістиці, психолінгвістиці та інших науках. Насамперед розглядаємо *код як систему знаків*. У найширшому сенсі код розглядається як система знаків, які є засобом передачі інформації. Це визначення походить із семіотики, де код є основою комунікації між відправником і отримувачем повідомлення. У мовознавстві код часто отожднюють із мовою або діалектом, що забезпечує передачу певного сенсу. *Коди представлені у межах комунікативної ситуації*. У соціолінгвістиці код – це конкретна мова, діалект або форма мовлення, що використовується в певному соціальному чи комунікативному контексті. Кодовий вибір стосується ситуації, коли мовці обирають, який код (мова або діалект) використовувати залежно від умов спілкування. *Кодовий перехід (code-switching)* – це зміна коду під час розмови, яка часто відо-

бражає соціальні або культурні фактори. *Змістовий код у культурі та мові*. У контексті культурної лінгвістики код трактується як спосіб відображення світоглядних і культурних цінностей у мові. Наприклад, зооморфний код культури демонструє, як за допомогою образів тварин у мові передаються стереотипи, символи й оцінки. Код у цьому розумінні стає посередником між мовою і культурою, формуючи національну мовну картину світу. *Код у когнітивній лінгвістиці*. У когнітивній лінгвістиці кодом називають способи концептуалізації дійсності через мовні засоби. Мова розглядається як когнітивний код, який зберігає знання, організовує досвід і структурує мислення. І насамкінець розглядаємо *код у текстах та фразеології*. Код може також розглядатися як сукупність значеннєвих і стилістичних засобів, які забезпечують інтерпретацію текстів. У фразеології, наприклад, коди передають унікальні для культури образи й символи, які зрозумілі носіям мови. Розуміння коду є важливим для: аналізу міжкультурної комунікації; розроблення навчальних матеріалів для вивчення мови; дослідження мовної ідентичності; вивчення зв'язків між мовою та культурою. Поняття коду допомагає побачити мову не лише як інструмент комунікації, але й як механізм відображення й збереження знань, культури та емоційного досвіду людства.

У сучасній лінгвістиці поняття коду вже досить добре опрацьовано. Код (з франц. *cod* – умовне скорочення) – система умовних знаків, правил передачі інформації каналами зв'язку (комунікації) відповідно до їхніх технічних, соціально-культурних особливостей і функцій [Бацевич 2007, с. 73–74].

Ф. Бацевич виокремлює різні типи кодів культури (біоморфний, духовний, предметний, соматичний), окремо ще розглядає мовний код [Бацевич 2007, с. 73–76]. Л. Савченко зазначає, що код культури – це «відповідна національна етнокультурна інформація, що кодується у формі, здатній ідентифікувати культуру, через сукупність вторинних знаків і символів, наділених такими значеннями (та їх комбінаціями), які можуть проявлятися в предметах матеріальної і духовної діяльності людини на рівні семіотичного простору. Культура етносу створюється і формується, передається і зберігається, трансформуючись через код. Код є своєрідним інструментом доступу до базових елементів культури, що наявні в будь-якому предметі діяльності людини» [Савченко 2013, с. 62]. Сучасна лінгвістика пропонує розширити класифікацію кодів, додавши ще кілька видів: *соматичний (тілесний)* (про який уже згадував Ф. Бацевич) – символічна роль і функція частин тіла людини; *просторовий* – характеризує місце людини у просторі; *часовий* – місцезнаходження людини на часовій прямій; *предметний* – взаємодія із предметами зовнішнього світу; *біоморфний* – визначає символічні образи рослин і тварин; *духовний* – корелює із культурними орієнтирами та цінностями [Ключник 2021, с. 113]. При характеристиці кодів у фразеології варто враховувати субкоди, які вибудовують певну ієрархію. На нашу думку, Л. Савченко найбільш повно охарак-

теризувала і систематизувала коди культури. Вчена вважає, що основними є такі: 1) соматичний (тілесний), найбільш давній із наявних, що репрезентує символічні функції різних частин тіла людини; 2) просторовий, пов'язаний із членуванням простору, абсолютною і відносною локалізацією людини і предметного світу; 3) часовий, що фіксує уявлення абсолютного і відносного часу, відношення життя людини до часу Всесвіту; 4) предметний, який відтворює еталони метричної системи, представляє побутові реалії й різні артефакти; 5) біоморфний, співвіднесений із сприйняттям тваринного, рослинного світу та світу міфологічних істот; 6) духовний, що відображає моральні пріоритети, культурні цінності тощо. Серед додаткових виділяє антропний, космологічний, акціональний, релігійний, сенсорний, аксіологічний коди [Савченко 2013, с. 69–70].

У запропонованому дослідженні зосереджуємо увагу на характеристиці зооморфного коду культури, який проявляється у використанні образів тварин у мові, є важливим елементом у формуванні світосприйняття різних народів. В українській мові, зокрема в її діалектних варіантах, зооморфні фраземи відіграють ключову роль у передачі емоцій, рис характеру та соціальних стосунків. Детально розглянемо фраземи із назвами тварин у закарпатських говірках і порівняємо їх з літературними фраземами, що містять зоонімні компоненти. Потужним засобом вербалізації концепту визнано ареальну фразеологічну одиницю, оскільки жива, народна мова діалектів відбиває найсучаснішу етнокультурну ситуацію окремих територій країни. Культурне кодування позиціоновано як інструмент дослідження ареальної фразеології та як один із можливих засобів структурування концепту. Зооморфний код буде представлений тваринами, птахами, земноводними, комахами. Зокрема ми розглядали у своїх розвідках символічну завантаженість зоофразем з компонентами *бик, бугай, корова* [Баньої, Харківська 2023]. У нормативному й говірковому вживанні яскраво простежується паралельність символівживань, традиційність реалізації зооморфного коду. Проте діалектні фраземи, крім розширеної варіативності на рівні структурних модифікацій, засвідчують і появу нових конотативних значень, сформованих на основі фонових. Також у наших розвідках була вже зроблена характеристика компаративних фразем з анімалістичним компонентом в українських говірках Закарпаття, де ми аналізували фраземи з компонентом *баран, свиня, коза, курка, собака, кіт, жаба, миша, лисиця* [Харківська 2022].

Детальніше зупинимось на характеристиці зоофразем з компонентами *віл, віслук, вовк, ведмідь, теля, муха, мурашка*.

Віл – кастрований бик, якого здавна використовували як тяглову силу [Жайворонок 2006, с. 95]. Віл переважно символізує важку працю, покору, терпіння: *робит як вул* (Сок.), *як віл* (Верх. Студ.), *ги вїл* (Вел. Р., Завид., Страб., Вел. Розт., Бр., Вільх.), *зароб'їткы были мал'ї / а робїтти трѣба было т'їшко / як волám* [Міголінець, Пискач 2004, с. 138]; характеризує міцного, здорового, сильного

чоловіка: *здоровий ги вул* (Ракош., Іза), нерідко виснаженого від важкої тривалої роботи: *гі віл* (Н. В.); часто асоціюється з повільною ходою: *йакббі волбі т'аглі* (іти повільно) (Сок.). Людину, яка намагалася на чомусь збагатитися, теж порівнювали з *волом*: *допався, як вул до валова* (корита) [Чорі 2010, с. 227]. В українській фразеології компонент *віл* доволі поширений, зокрема вживається в таких значеннях: підсилення чого-небудь (*як віл* (здоровий)); без міри, жадібно (*як віл до браги*); настириливо, вперто щось робити (*як віл на рогатину*); засмучений, невеселий (*як віл на ногу наступив*); важко працювати (*як віл у ярмі*) [СФУМ 2003, с. 109–110]; див. ще зах. поліс. *він до роботи як віл до карети, впертий як віл, втомлений як віл / замучитися як віл* [Мацюк 2020, с. 76].

Віслюк – свійська робоча тварина родини конячих; символ нерозумності, впертості, тому часто вживається як лайливе слово; символізує відсутність гідності [Жайворонок 2006, с. 100]. Найчастіше в українських говірках вживаються фраземи, які символізують уперту людину (*упертый ги / гі осел* (Сок., Вел. Р., Вільх., Верх. Студ., Борж., Завид., Клим.), *упертые ги осел* (Крива) або дурнувату людину (*тупый ги осел* (Іза)). У закарпатських говірках поширені фраземи з компонентом *віслюк* на позначення зовнішності людини, зокрема великих вух: *вуха йак / гі ў ослá* (Сок.), *ут:опырилис'а ў н'ого вуха, ги в ослá* [ССк 2008, 372]; пор. ще *впертий як віслюк, вуха як у віслока* [Мацюк 2020, с. 79].

Вовк в українських фраземах переважно виступав як символ хижацтва, невгамовного голоду – породженням злої сили, творіння злої сили [Жайворонок 2006, с. 103]. В українській діалектології найчастіше вживаються фраземи зі значенням голодний: *голоде"н ги воўк* (Страб., Завид., Бр., Вільх.), *гі воўк* (Н. В.), *йак воўк* (Сок., Новос.) або злий, сердитий – *йак воўк* (Новос.). Лексема **вовк** у фраземах закарпатських говірок вживається ще в значенні чогось поганого, часто прокльонів: *такá не"валóвшина корóва, во́вци бы йы йз'ли!* [ССк 2021, с. 49]. В українській фразеології компонент **вовк** вживається часто, а фраземи з такою лексемою мають найрізноманітніші значення: *вовк в овечій шкірі* (лицемірна людина), *вовк кишки догризає* (дуже голодний), *і вовк не пролізе* (надзвичайно густий), *як вовки на віцю* (жадібно) [СФУМ 2003, с. 119]; пор. ще зах. поліс. *голодний як вовк, злий як вовк, сердитий як вовк* [Мацюк 2020, с. 82].

Ведмідь – великий хижий ссавець з незграбним масивним тілом, укритий густою шерстю; тварину наділено різноманітною народною символікою [Жайворонок 2006, с. 67–68]. В українських говірках Закарпаття фраземи, які містять компонент *м'идв'ід' / ме"дв'ід' / ме"дв'ідішче*, позначають такі ознаки людини: незграбність / неохайність (*волохатый ги ме"двід'* (Іза), *тоус'тый ги видм'ід'* (Клим.), *уброслый ги видм'ід'* (Вел. Р., Вел. Розт., Бр.), *зарослый ги мидвід'* (Клим.), *руч'ишча в н'ого, ги в мидвід'у лаба* [ССк 2021, с. 325]), невдоволення (*гі мидвід'* (надутий) (Сок.)), *гі медвідішче* (ображений, сердитий) (Н. В.), *йак мел'ник го ув'ід'іў*

/ сховáўс'а за двір'і і почáў боломбон'іти' / йак ме"дв'ід' [Мигoliniць, Пискач 2004, с. 30]), ненажерливості, перебірливості (*вибирає, ги мидвід' у дичках* [Чорі 2010, с. 226], *успаковáвс'а, ги ми"дв'ім'у мет* [ДЛАЗ, II, 297]); глухість (*глухий, як медвідь* [Вамош 2008, 119]). В українській фразеології вживається фразема *відмідь на вуха наступив* (про людину, яка не має музичного слуху) [СФУМ 2003, с. 55; Ужченко 1998, с.13]. У зах. поліс. говірках знаходимо ще *зарости як ведмідь, кутунатий як ведмідь* (неголений і непідстрижений чоловік) [Мацюк 2020, с. 66].

Теля в українських фраземах часто є символом молодості, наївності, безтурботності, а також слабкості або беззахисності. Воно може уособлювати простоту, неготовність до складних вчинків, або ж відображати радісне та безтурботне ставлення до життя. У закарпатських говірках вживаються фраземи з компонентами *ти"л'á / ти"л'áта*, що позначають впертість (*упертый ги ти"л'á*) (в усіх обстежених населених пунктах), невихованість (*ити ги ти"л'á* (не вітаючись) (Вел. Р., Завид.), примітивність людського мислення (*дурное, як теля* [Вамош 2008, с. 120]), *йак те"л'á* (Новос.), *в'дидивис'а, ги те"л'á на нóві ворóта* (про нерозуміння ситуації) [ДЛАЗ, II, 135]), нездатність приймати самостійні виважені рішення (*хóдит ги тел'á урвáтоие* (Іза)), повільно рухатися (*волочиться, як теля за коровою* [Чорі 2010, с. 227]), нездатність до самовираження, яке часто полягає у наслідування зовнішніх особливостей іншої людини або ж копіювання її манери одягатися (*гі те"л'áта* (люди, які однаково одягаються) (Н. В.)). Фразема *як теля на нові ворота* 'дивитися з повним непорозумінням' вживається і в сучасній українській мові [СФУМ 2003, с. 708]. Крім того, фраземи з компонентом *теля* мають ще й інші значення, відмінні від діалектних, в українській літературній мові: спокійна, лагідна людина (*Боже теля*); пишатися, величаться (*як теля в на-ритнику*) [СФУМ 2003, с. 708]; пор. ще зах. поліс. *вперта як теля, дурне як теля з ланцюга* [Мацюк 2020, с. 457].

Муха – загальна назва поширеної комахи роду двокрилих, що є переносником збудників різних хвороб; зазвичай позначає докучливість, дріб'язковість, вередливість, марнотратство [Жайворонок 2006, с. 380]. Компонент *муха* в українських фраземах має зазвичай негативний, набридливий, набундючений характер (*йак му́ха* (набридливий) (Сок.), *гі му́ха* (Н. В., Вел. Р., Бр., Вільх.), *йак бы т'а му́ха укусіла* (надутий, сердитий) (Сок.), *ч'ути, йак му́ха брыніт* 'сонний' (Верх. Студ.), часто позначає ліниву, кволу, сонну, фізично слабку людину (*л'інівий ги му́ха*) (Клим., Завид., Вел. Р., Вел. Розт., Бр.) або ж людину, яка виконує роботу хаотично, безрезультативно (*кружиться, як муха в окропі* [Чорі 2010, 227], *звивається, як муха в коломасті* (коломазі) [Чорі 2010, 227]). В українській фразеології теж є стійке сполучення *муха в окропі*, але має значення 'хто-небудь у розпачі', яке відмінне від значення в українських говірках Закарпаття [Жайворонок 2006, с. 380]. Фраземою *ч'ути, йак*

муха брынит 'тихо' (Н. В.) в українських говірках передано надзвичайну, нехарактерну тишу. У Словнику фразем української мови фіксуємо 16 фразем з компонентом *муха* з різними значеннями (*як сонна муха, і муха крилом уб'є, як муха в сметані, мухи в носі грають*) [СФУМ 2003, с. 412–413], що свідчить про широке і різнопланове вживання зоокомпонента муха [див. ще Ужченко 1998, с. 105–106]; див. ще зах. поліс. *крутитися як муха в окропі, наче муха в окропі* [Мацюк 2020, с. 76].

Мураха – невелика комаха ряду перетинчастокрилих; символ працьовитості [Жайворонок 2006, с. 379]. У діалектних фраземах Закарпаття вживаються компоненти *мур'анок / мур'аўка / мур'ашка / мур'анкы*. Фраземи, що вживаються у закарпатських говірках, здебільшого виражають працьовитість та характеризують людину, як і в українській літературній мові: *робу́тний ги мур'ан'ка* (Страб.), *робот'аичый гі мур'анка* (Страб.), *робит' йак мур'ашка* (Сок.), *робітний, як муравка* [Чорі 2010, с. 229]. Фразама *так, йак тоты мур'анкы* (Сок.) характеризує людей, які виконують швидко величезну кількість важкої роботи, досягаючи значного успіху.

Висновки. Зооморфний код культури в українській діалектній фраземі є важливим елементом мовної картини світу, який відображає ставлення людей до природи, тварин та їх ролі в житті. Тваринні образи, використані в діалектних фраземах, не лише збагачують мову, але й вказують на глибокі культурні традиції, уявлення та вірування, притаманні певним регіонам України. Діалектна фраземіка насичена зооморфними елементами, що символізують різні характеристики тварин, які переносяться на людину або події, у такий спосіб на-

даючи мовним одиницям виразності, емоційності та образності. Діалектні вирази часто містять глибші культурні аллюзії, водночас літературні фраземи більш прямолінійні у своєму значенні.

Зоофраземи, які вживаються в діалектах, є не лише лексичним багатством, але й важливим інструментом, через який можна вивчати соціокультурні особливості певних громад та регіонів, а також їх взаємодію з природним середовищем. Вони відображають специфічні аспекти світогляду носіїв українських діалектів, які використовують зооморфні фразеологізми для передачі моральних, емоційних та етичних норм, а також для комунікації в побутових та соціальних ситуаціях.

Закарпатські говірки демонструють багату варіативність зоофразем, які мають відмінності від літературної мови за значенням і використанням. Наприклад, фраземи з компонентами *віл, вовк, віслюк, ведмідь* передають різні соціокультурні характеристики (працьовитість, впертість, голод тощо). Дослідження показало, що образи тварин часто символізують конкретні людські риси (працьовитість – *мураха*, повільність – *віл*, хижацтво – *вовк*), додаючи мові виразності, емоційності та образності.

Отже, зооморфний код культури в українській діалектній фраземі є важливим компонентом не лише лінгвістичного, а й культурного контексту, що допомагає зберігати та передавати особливості національної ідентичності. Дослідження виокремлює роль зооморфних фразем як носіїв етнокультурної інформації, що не лише збагачують мову, а й слугують важливим інструментом для розуміння світогляду носіїв українських діалектів.

Список скорочень населених пунктів

Борж. – Боржавське Берегівського р-ну, Бр. – Брід Хустського р-ну, Вел. Р. – Великий Раковець Хустського р-ну, Вел. Розт. – Велика Розтока Хустського р-ну, Верх. Студ. – Верхній Студений Хустського р-ну, Вільх. – Вільхівка Хустського р-ну, Завид. – Завидково Мукачівського р-ну, Іза – Іза Хустського р-ну, Клим. – Климовиця Хустського р-ну, Крива – Крива Хустського р-ну, Н. В. – Нижні Ворота Хустського р-ну, Новос. – Новоселиця Тячівського р-ну, Ракош. – Ракошино Мукачівського р-ну, Сок. – Сокирниця Хустського р-ну, Страб. – Страбичово Мукачівського р-ну.

Література

1. Баньої В., Харьківська О. Символьне наповнення зоокомпонентів *віл, бик, бугай, корова, теля* у структурі фразеологізмів літературного і говіркового мовлення. *Актуальні питання гуманітарних наук*. Вип. 63, том 1, 2023. С. 138–143.
2. Бацевич Ф.С. Словник термінів міжкультурної комунікації. Київ: Довіра, 2007. 205 с.
3. Вамош І. Новоселицькі вечорниці з народної криниці. Ужгород: ВАТ «Патент», 2008. 250 с.
4. Гарбера І. Концепт людина у фразеології східностепових українських говірок: образний складник. *Теорія лінгвістичних парадигм*. 2019. С. 79–122.
5. Грицак М.А. Матеріали до Словника українських говірок Закарпатської області. Вип. 1: А–Б / За ред. П.Ю. Гриценка. Київ: КММ, 2017. 380 с.
6. Дзендзелівський Й.О. Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області УРСР (Лексика). Ч. 2. Ужгород, 1960.
7. Дзендзелівський Й.О. Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області УРСР (Лексика). Ч. 3. Ужгород, 1993.
8. Дзендзелівський Й.О. Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області УРСР (Лексика). Ч. 1. Ужгород, 1958.
9. Жайворонок В.В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник. Київ: Довіра, 2006. 703 с.
10. Іваньо В. Скарби народної мудрості. Закарпатські українські прислів'я та приказки. Ужгород, 1959. 370 с.

11. Керча І. Русинсько-російський словник у 2 т. Ужгород: ПоліПрінт, 2007. 608 с.
12. Ключник Т. Поняття коду в лінгвістичних студіях. *Актуальні питання гуманітарних наук*. Вип 35, том 3, 2021. С. 111–116.
13. Коваленко Н.Д. Просторовий зв'язок фразем та їх компонентів. *Лінгвістика*. 2016. № 2 (35). С. 115–134.
14. Лавер В.И. Фраземика українських діалектів карпатського регіону: автореф. докт. філол. наук: спец. 10.02.01 «Український язык». Київ, 1992. 50 с.
15. Мацюк З. Говорити як медок варити: словник фразеологізмів Західного Полісся та суміжних територій. Луцьк: Вежа-Друк, 2020. 688 с.
16. Сабадош І.В. Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району. 2-ге видання, змінене і доповнене. Ужгород, 2021. 598 с.
17. Савченко Л. Феномен етнокодів духовної культури у фразеології української мови: етимологічний та етнолінгвістичний аспекти. Сімферополь. 2013. 600 с.
18. Словник фразеологізмів української мови / Уклад. В. Білоноженко, І. Гнатюк, В. Дятчук, Н. Нровня, Т. Федоренко. Київ: Наукова думка, 2003. 788 с.
19. Ужченко В.Д., Ужченко Д.В. Фразеологічний словник української мови. Київ: Освіта, 1998. 224 с.
20. Українські закарпатські говірки: Тексти / Упоряд. та передм. О.Ф. Миголинець, О.Д. Пискач. Ужгород : Ліра, 2004. 400 с.
21. Харківська О. Компаративні фраземи з аніمالістичними компонентами в українських говірках Закарпаття. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: Філологія. Випуск 2 (48). 2022. С. 190–196.
22. Чорі Ю. Словарь русинського языка. Ужгород, 2002–2008.

References

1. Banoi V., Kharkivska O. (2023) Symvolne napovnennya zookomponentiv vil, byk, buhay, korova, telya u strukturі frazeolohizmiv literaturnoho i hovirkovoho movlennya [The Symbolic Meaning of Zoo Components Ox, Bull, Bullock, Cow, and Calf in the Structure of Phraseological Units in Literary and Dialect Speech]. *Aktualni pytannya humanitarnykh nauk*. Vyp. 63, tom 1. S. 138–143. [in Ukrainian].
2. Batsevych F.S. (2007) Slovnyk terminiv mizhkulturnoi komunikatsii [Dictionary of Intercultural Communication Terms]. Kyiv: Dovira. 205 s. [in Ukrainian].
3. Vamosh I. (2008) Novoselytski vechornytsi z narodnoi krynytsi [Novoselytsia Evening Parties from the Folk Well]. Uzhhorod: VAT «Patent». 250 s. [in Ukrainian].
4. Harbera I. (2019) Kontsept lyudyna u frazeolohiyi skhidnostepovykh ukrayinskykh hovirok: obraznyy skladnyk [The Concept of a Human in the Phraseology of Eastern Steppe Ukrainian Dialects: The Figurative Component]. *Teoriya linhvistychnykh paradyhm*. S. 79–122 [in Ukrainian].
5. Hrytsak M.A. (2017) Materialy do Slovnyka ukrainskykh hovirok Zakarpatskoi oblasti [Materials for the Dictionary of Ukrainian Patoises of the Transcarpathian Region]. Vyp. 1: A–B / Za red. P.Yu. Hrytsenka. Kyiv: KMM. 380 s. [in Ukrainian].
6. Dzendzelivskiy Yo.O. (1958) Linhvistychniy atlas ukrainskykh narodnykh hovoriv Zakarpatskoi oblasti URSS (Leksyka) [Linguistic Atlas of Ukrainian Folk Dialects of the Transcarpathian Region of the Ukrainian SSR (Vocabulary)]. Ch. 1. Uzhhorod [in Ukrainian].
7. Dzendzelivskiy Yo.O. (1960) Linhvistychniy atlas ukrainskykh narodnykh hovoriv Zakarpatskoi oblasti URSS (Leksyka) [Linguistic Atlas of Ukrainian Folk Dialects of the Transcarpathian Region of the Ukrainian SSR (Vocabulary)]. Ch. 2. Uzhhorod [in Ukrainian].
8. Dzendzelivskiy Yo.O. (1993) Linhvistychniy atlas ukrainskykh narodnykh hovoriv Zakarpatskoi oblasti URSS (Leksyka) [Linguistic Atlas of Ukrainian Folk Dialects of the Transcarpathian Region of the Ukrainian SSR (Vocabulary)]. Ch. 3. Uzhhorod [in Ukrainian].
9. Zhaivoronok V.V. (2006) Znaky ukrainskoi etnokultury [Signs of Ukrainian ethnoculture] : Slovnyk-dovidnyk. Kyiv : Dovira. 703 s. [in Ukrainian].
10. Ivano V. (1959) Skarby narodnoi mudrosti. Zakarpatski ukrainski pryslivia ta prykazky [Treasures of Folk Wisdom. Transcarpathian Ukrainian Proverbs and Sayings]. Uzhhorod. 370 s. [in Ukrainian].
11. Kercha I. (2007) Rusynsko-rosiiskiy slovnyk u 2 t. [Ruthenian-Russian dictionary in 2 volumes] Uzhhorod: PoliPrint. 608 s. [in Ukrainian].
12. Klyuchnyk T. (2021) Ponyattya kodu v linhvistychnykh studiyakh [The Concept of Code in Linguistic Studies]. *Aktualni pytannya humanitarnykh nauk*. Vyp 35, tom 3. S. 111–116 [in Ukrainian].
13. Kovalenko N.D. (2016) Prostorovyi zviazok frazem ta yikh komponentiv [Spatial connection of phrasemes and their components]. *Linhvistyka*. № 2 (35). S. 115–134 [in Ukrainian].
14. Laver V.I. (1992) Frazemika ukrainskikh dialektov karpatskogo regiona [Phrasemics of Ukrainian Dialects of the Carpathian Region]: avtoref. dokt. filol. nauk: spets. 10.02.01 «Ukrainskiy yazyk». Kyiv. 50 s. [in Russian].
15. Matsiuk Z. (2020) Hovoryty yak medok varyty: slov. frazeolohizmiv Zakhidnoho Polissia ta sumizhnykh terytorii [Speak Like a Honey Cook: a Dictionary of Phraseology of Western Polissya and Adjacent Territories]. Lutsk: Vezha-Druk. 688 s. [in Ukrainian].

16. Sabadosh I.V. (2021) Slovnyk zakarpatskoi hovirky sela Sokyrnytsia Khustskoho raionu. 2-he vydannia, zminene i dopovnene [Dictionary of the Transcarpathian Patois of Sokyrnytsia village, Khust district]. Uzhhorod. 598 s. [in Ukrainian].
17. Savchenko L. (2013). Fenomen etnokodiv dukhovnoyi kultury u frazeolohiyi ukrayinskoyi movy: etymolohichnyy ta etnolinhvistychnyy aspekty [The Phenomenon of Ethnocodes of Spiritual Culture in the Phraseology of the Ukrainian Language: Etymological and Ethnolinguistic Aspects]. Simferopol. 600 s. [in Ukrainian].
18. Slovnyk frazeolohizmiv ukrayinskoyi movy (2003) [Dictionary of Ukrainian Language Phraseological Units] / Uklad. V. Bilonozhenko, I. Hnatyuk, V. Dyatchuk, N. Nrovnya, T. Fedorenko. Kyiv: Naukova dumka. 788 s. [in Ukrainian].
19. Uzhchenko V.D., Uzhchenko D.V. (1998) Frazeolohichnyy slovnyk ukrayinskoyi movy [Phraseological Dictionary of the Ukrainian Language]. Kyiv: Osvita. 224 s. [in Ukrainian].
20. Ukrayinski zakarpatski hovirky: Teksty (2004) [Ukrainian Transcarpathian Dialects: Texts] / Uporyad. ta peredm. O.F. Myholynets, O.D. Pyskach. Uzhhorod : Lira, 400 s. [in Ukrainian].
21. Kharkivska O. (2022) Komparatyvni frazemy z animalistychnymy komponentamy v ukrayinskykh hovirkakh Zakarpattya [Comparative Phraseological Units with Animalistic Components in the Ukrainian Dialects of Transcarpathia]. *Naukovyy visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriya: Filolohiya*. Vypusk 2 (48). S. 190–196. [in Ukrainian].
22. Chori Yu. (2002–2008) Slovar rusynskoho yazyka [Dictionary of the Rusyn Language]. Uzhhorod. [in Ukrainian].

THE ZOOMORPHIC CODE OF CULTURE IN UKRAINIAN DIALECT PHRASEMICS

Abstract. The study of the zoomorphic code of culture in Ukrainian dialect phrasemics is important for a deeper understanding of the connection between language, national mentality, worldview, and values. Zoo components, as part of the linguistic picture of the world, reflect the peculiarities of attitudes toward animals in traditional culture, their symbolic meanings, and their role in the formation of cultural stereotypes. Phraseological units with zoomorphic components are significant carriers of ethnocultural information, as they are based on perceptions of animal behavior and their importance in human life.

The article examines the zoomorphic code of culture in Ukrainian dialect phrasemics, specifically analyzing the role of zoomorphic images in phraseological units common in the Ukrainian dialects of Transcarpathia and their significance within the context of linguistic culture. Considerable attention is paid to how idioms reflect perceptions of the surrounding world, creating distinctive images and symbols specific to certain regions. The research focuses on linguistic phenomena through which idioms convey folk wisdom, psychological traits, and values passed down through generations.

The functions of zoophrases in communication and their role in preserving the cultural identity of the Ukrainian people are examined separately. In particular, the study investigates how idioms related to animals and their behavior are used to describe people, their actions, or social phenomena. The connection between phraseological units and the ethnographic features of the region is also explored, as well as their role in shaping the linguistic picture of the world.

The article emphasizes the importance of such phrases in preserving and transmitting cultural identity through language, as well as their functions within the communicative space. An attempt is made to analyze idioms with animal components such as *ox, donkey, wolf, bear, calf, fly, ant*.

Keywords: zoomorphic code, linguistic cultural studies, Ukrainian dialects of Transcarpathia, zoo components *ox, donkey, wolf, bear, calf, fly, ant*.

© Харьківська О., 2024 р.

Олеся Харьківська – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; olesya.kharkivska@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-8145-8069>.

Olesya Kharkivska – Candidate of Philology, Associate Professor of the Ukrainian Language Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; olesya.kharkivska@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-8145-8069>.